

IN TEMPORE SUEBORUM

EL TIEMPO DE LOS SUEVOS
EN LA GALLAECIA (411-585)

EL PRIMER REINO MEDIEVAL DE OCCIDENTE

DEPUTACIÓN PROVINCIAL DE OURENSE
PRESIDENTE: José Manuel Baltar Blanco

© DE LA EDICIÓN: Deputación Provincial de Ourense, 2017

© DE LOS TEXTOS: sus autores

© DE LAS ILUSTRACIONES: sus autores

COORDINADORES DE LA PUBLICACIÓN: Jorge López Quiroga y Artemio Manuel Martínez Tejera

TRADUCCIÓN GALLEGO: Carolina A. Domínguez Castro

TRADUCCIÓN INGLÉS: Cristina Ilie

PRODUCCIÓN EDITORIAL: Armonía Universal – Ourense

DISEÑO GRÁFICO, MAQUETA Y PORTADA: B l a u – Ourense

IMPRESIÓN: Imprenta Mundo – A Coruña

ISBN: 978-84-16643-11-0

DEPÓSITO LEGAL: OU 384-2017

[Obra incluida en el plan de publicaciones de la Diputación de Ourense 2017]

ÍNDICE

TEXTOS INSTITUCIONALES	7
PRESENTACIÓN	15
1. DECONSTRUYENDO A LOS BÁRBAROS: ENTRE EL MITO Y LA REALIDAD	17
CATÁLOGO	47
2. CRISTIANIZACIÓN Y TERRITORIO EN LA GALLAECIA DE ÉPOCA SUEVA	113
CATÁLOGO	153
3. CONVIVIENDO CON LOS SUEVOS EN LA GALLAECIA TARDOANTIGUA	205
CATÁLOGO	241
AUTORES	283
CRÉDITOS IMÁGENES	284
BIBLIOGRAFÍA	285
GALEGO	309
ENGLISH	429

Créanme cando escribo que o que teñen nas súas mans, este catálogo, é non só a materialización dunha ilusión persoal, senón a homenaxe a unha parte moi importante da memoria colectiva de Ourense e de Galicia.

É obrigatorio que agradeza a ilusión proverbial de Jorge López Quiroga, amigo de xuventude en Ourense, impulsor e coordinador deste acontecemento internacional que sitúa a Ourense no mundo do patrimonio cultural, un lugar que non lle é estrano por historia e por identidade.

Estamos falando do Reino suevo de Galicia, ao que podemos considerar o primeiro Estado de Europa. Nestas terras do noroeste peninsular habitaron os oestrimnios, os celtas, os romanos... No século V aparecen os suevos formando, co emperador romano Honorio, cun *foedus* (acordo), o Reino suevo de Galicia. Os primeiros reis de Galicia son os suevos: co décimo, Teodomiro (559-570), a súa capital radicou en Ourense.

Esta exposición supón un grande esforzo do goberno provincial para facer realidade un reto apaixonante: gozar neste século XXI, e en Ourense, das pezas máis cotizadas e referenciadas daquela época. Sen dúbida, é unha satisfacción facer posible este increíble reto cultural, cuestión que puxo a proba a nosa solvente capacidade de organización.

En Galicia, na Gallaecia, no ano 411, creuse unha entidade política baixo a forma de reino, que foi a primeira en todo o occidente, sete anos antes da constitución do primeiro reino visigodo na Aquitania. Galicia posúe argumentos históricos de peso e inequívocos da súa identidade que funden as súas raíces hai máis de 1600 anos.

Contar entre nós con cerca de trescentos obxectos procedentes de 40 museos de 10 países (España, Portugal, Austria, República Checa, Hungría, Eslovaquia, Polonia, Bélxica, Francia, Alemaña) no Centro Cultural Marcos Valcárcel, no Museo Mu-

nicipal e na Igrexa de Santa María Nai, non foi tarefa fácil, pero o contido deste catálogo supera as previsións máis esixentes nunha mostra internacional destas características. Sen dúbida, Ourense fíxolle xustiza a unha parte fundamental da historia desta provincia, unha terra de xente traballadora, creativa e valente para emigrar e xerar riqueza en calquera parte do planeta. Poucos territorios contan cun dos seus símbolos de identidade nalgunha das grandes pinacotecas do mundo e iso sucede co cadro do ourensán Antonio Puga, pintor do século XVII, titulado *El afilador* e exhibido permanentemente no Museo do Hermitage en San Petersburgo.

Museos de gran prestixio, como o Museo de Historia da Arte de Viena, o Museo Nacional de Hungría, o Museo Estatal de Berlín, o Museo Nacional de Eslovaquia, o Museo Arqueolóxico de Estrasburgo, o Museo Nacional de Arqueoloxía de Lisboa, o Museo Arqueolóxico Nacional, a práctica totalidade dos museos de arqueoloxía de Galicia, etcétera, traballaron nesta exposición que supón un verdadeiro acontecemento cultural a nivel internacional, xerando unha grande e merecida expectación. Un acontecemento irrepetible. Aquí, en Ourense. E grazas a este goberno provincial que reivindica permanentemente con orgullo a identidade dun territorio e das súas xentes. Chamámolo *ourensanía*: un sentimento integrador, universal, sen fronteiras, cheo de valores nobres e satisfacción polas nosas raíces.

Esta provincia é cultura. Esta provincia é patrimonio. A provincia da cultura castrense, a provincia da civilización romana, a provincia do románico, a provincia da Ribeira Sacra de mosteiros como San Pedro de Rocas (s.VI), a provincia de castelos como o de Monterrei, a provincia do mosteiro de Oseira en Cea ou de San Salvador en Celanova, a provincia do Santuario das Ermidas, a nosa Catedral... unha provincia para contemplar e para percorrer mentres goza do noso termalismo coas mellores augas mineiro-medicinais de Europa. Aquí, a pedra e a auga son arte.

Este catálogo recolle un momento inesquecible da nosa historia: cando decidimos compartila no centro do noso mundo, Ourense. O seu alto valor como fonte para a investigación está fóra de toda dúbida. Tamén o noso agradecemento para que vostede comprobe a súa utilidade na consulta. Un saúdo moi especial no nome desta terra con historia pero tamén con ambición suficiente para volver a ser protagonista no futuro.

JOSÉ MANUEL BALTAR BLANCO
Presidente Deputación de Ourense

Afirmaba Vicente Risco no clásico *Historia de Galicia*, publicado o ano 1952, que «é pouquísimo o que se sabe da organización da monarquía sueva». E, certamente, á altura na que o sabio ourensán e protagonista da Xeración Nós escribiu a citada monografía moi pouco era o que se sabía con certeza dos suevos.

Estamos a falar dun período que arrinca nos albores do século v e marca o comezo dos apelados polos autores europeos do Renacemento, en concreto polos humanistas italianos dos séculos xiv e xv, como os *secoli tenebrosi*. Un tratamento que subliña o carácter «bárbaro» dos novos pobos asentados nos límites territoriais do Imperio romano de Occidente, e que acadou éxito e condicionou boa parte da historiografía posterior até tempos ben recentes.

Actualmente, unha relectura crítica das fontes bibliográficas e un máis completo rexistro arqueolóxico permitiron mudar no-

tablemente tanto a perspectiva de conxunto do Medievo, como o ton do propio relato sobre o período suevo.

Nesta liña de actualización do coñecemento e revisión das hipóteses sobre esta etapa, xorde a idea da mostra *In Tempore Sueborum. O tempo dos suevos na Gallaecia. O primeiro reino medieval de Occidente (411-585)*. Un ambicioso proxecto expositivo impulsado pola Deputación Provincial de Ourense, que divulga unha historia non demasiado coñecida pero que nos é moi próxima a todos nós.

A través de case 200 pezas repartidas en tres espazos e expositivos como son o Centro Cultural Marcos Valcárcel, o Museo Municipal de Ourense e a Igrexa de Santa María Madre, os comisarios da mostra, Jorge López Quiroga e Artemio Manuel Martínez Tejera, constrúen un relato para achegarlle ao público xeral informacións científicas e humanísticas de utilidade para coñecer mellor o noso pasado. Unha exposición realizada

nunha linguaxe accesible que describe e explica dun xeito inovador máis de século e medio da Historia de Galicia.

A mostra, pensada para atraer, interesar e instruír aos visitantes nunha parte da nosa historia, ten un interese que vai máis aló das nosas fronteiras polo carácter excepcional das pezas escolmadas. Ademais, segundo a hipótese que manexan os comisarios, estamos a falar dun lapso de máis de 150 anos no que os suevos acaban configurando no noroeste peninsular o primeiro reino medieval de Occidente.

Desde a Xunta de Galicia pensamos que é importante colaborar cunha mostra que ven encher un baleiro expositivo, o relativo ao pobo suevo na Gallaecia. Confiamos que *In Tempore Sueborum*, e o devandito catálogo homónimo que vostede, lector, ten entre as mans, acaden unha ampla repercusión social e consoliden uns coñecementos máis precisos e verídicos da nosa historia. Pois coñecer e comprender dun modo rigoroso o noso pasado permítenos camiñar con maior seguridade cara ao futuro.

ALBERTO NÚÑEZ FEIJÓO
Presidente da Xunta de Galicia

COMITÉ DE HONRA

JOSÉ MANUEL BALTAR BLANCO
Presidente da Deputación de Ourense

ALBERTO NÚÑEZ FEIJOO
Presidente da Xunta de Galicia

ROMÁN RODRÍGUEZ GONZÁLEZ
Conselleiro de Cultura, Educación e Ordenación Universitaria

JUAN CARLOS ESCOTET RODRÍGUEZ
Presidente de ABANCA

MIGUEL ÁNGEL SANTALICES VIEIRA
Presidente Parlamento de Galicia

JESÚS VÁZQUEZ ABAD
Alcalde Concello de Ourense

LEONARDO LEMOS MONTANET
Bispo de Ourense

ROBERTO CASTRO GARCÍA
Subdelegado do Goberno en Ourense

ANXO M. LORENZO SUÁREZ
Secretario Xeral de Cultura da Xunta de Galicia

JOSÉ PÉREZ DOMÍNGUEZ
Deán-Presidente do Cabido da Catedral de Ourense

MANUEL DOVAL SOTO
Deputado Provincial de Cultura

COMISIÓN EXECUTIVA

COMISARIOS EXPOSICIÓN
Jorge López Quiroga
Artémio M. Martínez Tejera

COORDINACIÓN XERAL
Aurelio Gómez Villar

COORDINACIÓN TÉCNICA
Mercedes Rozas Caeiro

DIRECTOR DO CENTRO CULTURAL MARCOS VALCÁRCEL
Francisco González Bouzán

DIRECTORA DO MUSEO MUNICIPAL DE OURENSE
Eva Torres Rodríguez

NEGOCIADO DE PUBLICACIÓNS DA DEPUTACIÓN DE OURENSE
Ana María Malingre Rodríguez

PRENSA
Fernando A. Rodríguez Méndez
Jesús Manuel García Díaz

CONSERVACIÓN-RESTAURACIÓN
Natalia Figueiras Pimentel
Nieves Gómez Álvarez

CATÁLOGO
Armonía Universal, s.l.
Blau Estudio

TRADUCIÓN GALEGO
Carolina A. Domínguez Castro

TRADUCIÓN INGLÉS
Cristina Ilie

MÚSICA
Mónica Rodríguez Lovelle

AUXILIARES COORDINACIÓN XERAL E TÉCNICA
Salomé Caamaño Cives
Isabel Rodríguez Vázquez

EXECUCIÓN MONTAXE
Sercam, s.c.

TRANSPORTE
SIT Expedición Arte y Seguridad, s.l.

SEGURIDADE
Alcor Seguridad, s.l.
Sistemas de seguridad Japón, s.l.

AUDIOVISUALES
Carrera, s.l.

SEGUROS
Willis Iberia, s.a. – Hiscox España

azul oscuro o azul cobalto. La base presenta un motivo decorativo en relieve, obtenido mediante el soplado a molde, consistente en una cruz patada, de brazos iguales, con los extremos de los brazos de la cruz ligeramente curvos. El motivo de la cruz patada o visigoda es aquella cuyos brazos se estrechan al llegar al centro y se ensanchan en los extremos. Su nombre proviene de que los brazos de este tipo de cruz parecen patas. Dicho motivo o marca se asocia frecuentemente a símbolos paleocristianos, por lo cual podría sugerir su pertenencia a un objeto de carácter litúrgico.

Fotografía: *Servizo de Arqueoloxía do Concello de Lugo*
RODRÍGUEZ COLMENERO, 2011; CRUZ, 2009

107 PLATO O FUENTE TSAD DE LUGO

Plato o fuente de *sigillata* africana decorada con relieve
Cerámica

Medidas: 6,5 × 6 cm

Siglos IV-V

Calle Nova (Lugo)

Sala de exposiciones Porta Miñá,

Lugo. Núm. inv.: LU90/RN,
231

Fragmento del borde de un gran plato o fuente de cerámica *sigillata* clara africana c, de la forma Salomonson e y Hayes 55. Pertencería a una gran fuente, de unos 55 centímetros de diámetro, de pared curva y borde muy ancho, plano e inclinado hacia el interior. La pasta es fina y dura, de color anaranjado y barniz pulido y semibrillante. Según Salomonson parece tratarse de una

EGF

producción de *sigillata* africana c3, atribuible a la segunda mitad del siglo IV, mientras que Hayes la lleva hasta mediados del siglo V. El fragmento que se conserva ofrece un motivo decorativo de relieve aplicado, en el que se identifica una pequeña embarcación con las velas recogidas, siendo muy visibles los mástiles y el cordaje. Asomadas sobre la borda aparecen cuatro cabezas humanas de tamaño desproporcionado en comparación con las dimensiones del barco. Una quinta figura, de pie en la popa, parece observar el horizonte. Aunque la escena no ofrece elementos diferenciadores suficientes, en ella podría reconocerse la conocida escena de Ulises y las sirenas, o también podría identificarse con el conocido pasaje bíblico del naufragio de Jonás, en el momento en que este se zambulle en el agua. En el evidente paralelismo entre la barca de Ulises y la barca de Jonás, algunos autores interpretan la cristianización inmediata del tema pagano. Este motivo está presente por otra parte, con bastante asiduidad en las composiciones musivarias del norte de África. Las alusiones neotestamentarias a la pesca de almas,

así como la amplia difusión de pasajes bíblicos, como los protagonizados por Jonás, convirtieron pronto a las representaciones relacionadas con elementos del mundo marino en los temas más reiterados de la primera iconografía cristiana.

EGF

Fotografía: *Servizo de Arqueoloxía do Concello de Lugo*

CARREÑO GASCÓN,
1995; 2006